

Kolera v arhivskem gradivu: primer Cecilije Tenbaum

KATARINA KEBER

Med skrite in bolj žalostne obraze sicer živahnega in naprednega devetnajstega stoletja sodijo ciklično ponavljajoče se epidemije kolere. Kot 'kugo devetnajstega stoletja' so jo poznali v večini evropskih držav in ZDA. Bolezen je bila silovita, ljudje so zboleli nenadno in umrli¹ v zelo kratkem časovnem intervalu. Od 40 do 50 odstotkov vseh obolelih je za kolero umrlo. Večina okuženih je prihajala z družbenega dna, to pa je bilo izrazitejše v mestih, saj so slabe bivanjske razmere in nezadostna prehrana skupaj z večinoma težkim vsakodnevnim delom krhale splošno zdravje ljudi in slabile njihovo telesno odpornost.²

Znaki te nalezljive črevesne bolezni so bruhanje, driska in znižanje telesne temperature. Povzročja jo bakterija *Vibrio cholerae*, ki jo je leta 1883 odkril nemški znanstvenik Robert Koch.³ Širi se z bolnikovimi iztrebki, okuženo hrano in vodo ter muhami. Ugodno okolje za te bakterije so bili vlažni kraji z neurejenimi higienskimi in komunalnimi razmerami. Sprva so zdravniki izvor bolezni iskali v miazmah oziroma strupenih organskih izparinah iz močvirnatih tal.⁴ Od srede devetnajstega stoletja pa vse do odkritja povzročitelja bolezni je prevladovala teorija Maxa von Pettenkoferja, ki je temeljila na preučevanju sestave in stopnje okuženosti tal. Na splošno velja kolera za 'reformatorja' na področju zdravstva, saj je s svojimi strašljivimi učinki prisilila številne evropske države, da so začele posvečati več pozornosti splošni javni skrbi za zdravje. Higienske razmere v mestih so se tako začele počasi izboljševati v drugi polovici devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja. Eden poglavitnih vzrokov za veliko smrtnost so bile namreč slabe sanitarne razmere v mestih. Na zdravje ljudi so kvar-

no vplivali slabo vzdrževane greznice, slaba kanalizacija, neustrezni vodnjaki za pitno vodo, zanemarjena javna kopališča in seveda temna, vlažna in premalo ogrevana stanovanja, v katerih je zaradi industrializacije mest živelo vedno več ljudi.⁵

Bolezen, endemična v delti Gangesa, je na evropsko celino prišla leta 1829 v okviru svoje druge pandemije.⁶ Iz Moskve se je leta 1831 hitro razširila po vsej Evropi. Ker je njen prvi kužni val naše dežele zaobšel, se serija epidemij kolere na Kranjskem in Štajerskem začelja šele z letom 1836 ter nadaljuje v letih 1849, 1850, 1855,⁷ 1866 in 1886.

V Arhivu Republike Slovenije je arhivsko gradivo za zgodovino epidemij kolere na Kranjskem v različnih arhivskih fondih na vseh ravneh državne uprave devetnajstega stoletja. Večinoma so tovrstne arhivalije v fondih zastopane zgolj fragmentarno. Za drugo polovico stoletja predstavlja izjemo fond Deželne vlade v Ljubljani 1861-1918,⁸ ki v okviru registraturnega načrta vsebuje poseben, spisom, ki zadevajo kolero, namenjen pododdelek pri registraturnem fasciklu *saniteta*. V osmih fasciklih zbrani dokumenti od leta 1866 do leta 1918 nam poleg preventivnih in kurativnih dejavnosti državnih, deželnih in lokalnih oblasti v boju zoper nalezljivo kolero odkrivajo tudi odziv vojaških in cerkvenih oblasti, zaščitne ukrepe pri pretoku ljudi in blaga ter prepoved množičnih zborovanj (sejmov, verskih procesij). Dokumenti nam posredno razkrivajo stopnjo organiziranosti takratne zdravstvene službe, dobrodelnih organizacij, povezave Kranjske s sosednjimi deželami in obveščeno zdravnikov glede napredka v znanosti, saj je bila v drugi polovici devetnajstega stoletja odkrita cela vrsta povzročiteljev nalezljivih bolezni, zaradi katerih so ljudje sicer množično umirali (kuga, tuberkuloza...).

Večina dokumentov je upravnih, prevladujejo navodila deželne vlade okrajnim glavarstvom, poročila okrožnih in okrajnih zdravnikov o sploš-

¹ Zaradi nenadne okužbe in težke, hitre smrti so kolero imenovali *mort de chien* - pasja smrt. V Ljubljani so bili med epidemijo leta 1836 primeri, pri katerih je v dnevni ali dveh kolera v eni hiši pobrala več ljudi, celo cele družine. V: Katarina Keber, Kolera v Ljubljani v letih 1836 in 1849, diplomatska naloga, 1998, str. 34-37.

² V Ljubljani je v prvi epidemiji kolere leta 1836 za kolero umrlo 308 ljudi. Od tega le 10 uradnikov, 5 trgovcev, 8 hišnih posestnikov ter 37 obrtnikov in pomočnikov. Bolezen se ni ozirala na starost in spol ljudi, pomembno pa je bilo, v katerem delu mesta je človek živel oziroma kakšno delo je opravljal. Velika večina umrlih je bila iz nižjih družbenih razredov, med ženskami je bilo največ dekel in dninaric. V: Katarina Keber, Kolera v Ljubljani..., str. 25-33.

³ Bakteriolog Robert Koch je poleg *Vibria cholerae*, kot je znano, odkril tudi bakterijo, ki povzroča tuberkulozo.

⁴ The Cambridge World History of Human Disease, uredil Kenneth F. Kiple, Cambridge University Press, 1993, str. 508.

⁵ Andrej Studen, Prva slovenska knjižica o obrambi pred kolero, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800-1860, Nova revija, 2001, str. 183-184.

⁶ Znanih je sedem pandemij (epidemij, razširjenih v več državah) zunaj indijskega polotoka.

⁷ Na Kranjskem je leta 1855 živelo 478.299 ljudi. Za kolero jih je zbolelo približno 19.000, od tega jih je v dobrih treh mesecih umrlo 5.748. Med najbolj prizadetimi so bili kraji Ajdovščina, Vipava in Postojna. V: Olga Janša, Kolera na Kranjskem 1855, Kronika, 1964, št. 1, str. 60-64.

⁸ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861-1918, 17/23.

nem zdravstvenem stanju prebivalstva in primerih kolere, zapisniki o obdukcijah, obvestila o izbruhu epidemij v drugih deželah in državah ter poročila o kršiteljih predpisov za obvarovanje pred kolero. Del dokumentov, ki se nanašajo na kolero, so v registraturi deželne vlade in deželnega predsedstva zaradi pogoste uporabe in aktualnosti izločali iz gradiva, urejenega po registra-turnem načrtu, in oblikovali poseben dosje. Tako obstajajo dokumenti, ki zadevajo kolero, v okviru fondov Deželne vlade v Ljubljani⁹ in Deželnega predsedstva za Kranjsko,¹⁰ zunaj registra-turnega načrta še v obeh serijah konvolutov.¹¹

Čeprav lahko bralcu upravno gradivo kaj hitro postane monotono, ostaja to le površinski občutek. Ko se potopimo pod uradno površino gradiva, opazimo komaj vidno, nekoliko zabrisano premikanje sodobnikov, malih ljudi, ki so se jih uradna poročila, odloki in drugi predpisi neposredno dotikali. V poplavi bolj ali manj uradnega upravnega gradiva najdemo tudi spise, ki jim uspe na nekoliko živahnejši način in bolj plastično nakazati razmere in ozračje, ki je vladalo glede kolere na Kranjskem konec devetnajstega stoletja. Izbrani spis je metodološki dokaz, da vsebuje upravno gradivo bogate informacije tudi za pisanje zgodovine vsakdanjega življenja oziroma zgodovine 'od spodaj'.¹² Omenjena spisovna 'najdba' vsebuje kratek izsek iz življenja Cecilije Tenbaum, ko '...gradivo ljudi ne pokaže v celoti, ampak jih 'zgrabi' v nekem trenutku njihovega vsakdana...'¹³

Pričujoča arhivalija je tokrat 'zgrabila' učiteljico jezikov na Mahrovi trgovski šoli v Ljubljani, ko se je gospodična septembra leta 1892 iz rodne Vestfalije prek Dunaja vračala v Ljubljano. Učiteljica je del svoje obsežne prtljage v Ljubljano poslala vnaprej po pošti, njen paket pa so zato, ker je prihajal z nemškega ozemlja, na katerem je v letu 1892 za kolero umrlo še posebno veliko ljudi,¹⁴ oblasti v Ljubljani uničile (zažgale).

O dogodku izvemo iz treh različnih virov,¹⁵ in sicer iz pisma Cecilije Tenbaum Deželni vladi v

Ljubljani, poročila Ljubljanskega magistrata Deželni vladi v Ljubljani in iz münsterskega časopisa, ki ga je Cecilija kot ogorčena bralka obvestila o 'nedopustni' praksi ljubljanskih mestnih oblasti. Novinar omenjenega časopisa je o dogodku razmišljal takole:

*'Na kako neumen način se izraža strah pred kolero in kako celo okrožni zdravniki obravnavajo popolno uničenje kot edino sredstvo zoper kolerabacil, sem pravkar izvedel iz pisma neke dame, katera je poslala poštni paket iz Münstra v Ljubljano v Avstriji. Paket je bil, brez nadaljnega, takoj po prispetju v Ljubljano, po ukazu okrožnega fizika zažgan v peči. Sumili so, da je okužen z bacili, čeprav je bil poslan iz neokuženega območja. Dama je brez težav prešla mejni prehod Bodenbuch, njen prihod v Ljubljano je bil brzojavno napovedan. Na srečo pa je v Ljubljani zaradi poškodovane depeše niso uspeli najti, v nasprotnem primeru, bi ji bili najbrž zažgali in uničili še preostalo prtljago. Iz takih dogodkov se vidi, kako previdno je trenutno treba ravnati s pošiljkami iz tujine. Še posebno je treba paziti na to, da je vsebina vsakega paketa deklarirana, kar predstavlja dokaz v primeru uničenja...'*¹⁶

Učiteljica je imela smolo, da je paket vseboval natančno tisto, česar po postavi ne bi smel. Poleg dveh knjig, dveh fotografij, pasu in para čevljev, kar ni bilo sporno, je večino vsebine zavzemalo njeno spodnje perilo. In prav uvoz letga – v paket je zložila dve spodnji krili, troje spodnjih hlač, tri srajce, dva para nogavic ter nočni korzet¹⁷ – je bil z državnim ukazom najstrože prepovedan. Ukaz namreč iz nemškega cesarstva *prepoveduje uvažati in prevažati cunjje, staro obleko, staro vrvje, rabljeno životno perilo, rabljeno posteljnino, sveže sadje in zelenjavo, ribe, ki niso v pločevinkah, ter surove živalske produkte*.¹⁸

Da se je ljubljanski mestni magistrat vestno držal strogih predpisov v boju proti nalezljivi kolери, dokazuje poleg omenjenega državnega ukaza še razglas, ki ga je ljubljanska mestna oblast izdala 6. oktobra 1892¹⁹ in ki je odredil, *'...da je vsak, kdor prenočuje tujce, ali pa daje stanovanja ali sobe itd. v najem, dalje vsak, ki vodi kako gospodinjstvo, dolžan takoj naznaniti mestnemu magistratu prihod vsacega popotnika,*

⁹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861-1918.

¹⁰ AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko 1781-1918.

¹¹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, konvolut 603, t. e. 307 in AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut 62, t. e. 27.

¹² Jim Sharpe, *History from Below, v: New Perspectives on Historical Writing*, uredil Peter Burke, Polity Press, 1997.

¹³ Lilijana Žnidaršič Golec v oceni knjige Arlette Farge *Čar arhivskih virov (Le Gout de l'archive)*, v: Arhivi, XXIV, 2001, št. 1.

¹⁴ Samo v Hamburgu je leta 1892 v šestih tednih umrlo 10.000 ljudi. Več v: Richard J. Evans, *Death in Hamburg, Society and Politics in the Cholera Years 1830-1910*, Penguin Books, 1990.

¹⁵ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, 17/23, fasc. 1891-1892, št. 12188. Spis poleg uradnih zaznamkov vsebuje pismo Cecilije Tenbaum Deželni vladi v Ljubljani z dne 19. 9. 1892, obrazložitev ljubljanskega mestnega magistrata ljubljanski deželni vladi z dne 29. 9. 1892 in izrezek članka iz neznanega münsterskega časopisa z dne 19. 9. 1892.

¹⁶ Ker se je članek ohranil v izrezku, ime časopisa, ki je izhajal v Münstru, ni znano.

¹⁷ Ljubljanski mestni magistrat v poročilu Deželni vladi v Ljubljani navaja seznam predmetov iz paketa Cecilije Tenbaum, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, 17/23, fasc. 1891-1892, št. 12188.

¹⁸ Državni ukaz z dne 3. septembra 1892, v: RGB, 1892/155.

¹⁹ Razglas Magistrata deželnega stolnega mesta Ljubljane z dne 6. oktobra 1892, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, konvolut 603, t. e. 307, spis št. 2027.

Štev. 19658.

Razglas.

Iz javnih obzirov bodi z nova najnujnejše opomnjeno, da je vsak, kdor prenočuje tujce, ali pa daje stanovanja ali sobe itd. v najem, dalje vsak, ki vodi kako gospodinstvo, dolžan takó naznaniti mestnemu magistratu prihod vsacega popotnika, ki je prišel iz krajev, o katerih se vé, da tam razsaja

kolera.

Za zdaj morajo biti torej takó naznanjeni mestnemu magistratu vsi tisti, ki prihajajo iz Rusije, Nemčije, Francije in Rumunije, dalje tisti iz mesta Krakova in njegove okolice, iz Podgorza ali drugih okuženih občin galiških, naposled oni iz Budimpešte in drugih okuženih občin ogrskih; istotako bode pri magistratu zglasiti vsakega, kdor bo prišel iz krajev, kjer se utegne kolera še prikazati odsehdob.

Zanemarjenje predpisanega naznanila se bode kaznovalo za prestopek v smislu ministerske naredbe z dné 30. septembra 1857. l., števil. 198. drž. zak. z denarno globo od 1 do 100 goldinarjev ali pa z zaporom od 6 ur do 14 dni.

Magistrat deželnega stolnega mesta Ljubljane

dné 6. oktobra 1892.

Župan:

Grasselli.

Arhiv Republike Slovenije, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, konvolut 603, t.e. 307, št. 2027.

ki je prišel iz krajev, o katerih se vé, da tam razsaja kolera.²⁰

Vendar pa bi mestne oblasti, glede na domnevo, da je bila odločitev o uničenju sumljivih pošiljk prepuščena v presojo lokalnim oblastem,²¹ lahko upoštevale, da je bila osebna prtljaga gospodične Tenbaum na poti iz Nemčije v Ljubljano zaradi nevarnosti vnosa kolere kar dvakrat pregledana in spoznana za neoporečno – v Bodenbachu in na Dunaju.²² Kljub temu so njen paket, ki je bil istega izvora kot prtljaga, takoj po prispetju v Ljubljano uničili. Tenbaumova v svojem pismu deželni vladi poudarja, da paketa ni bilo nujno sežgati, saj bi bili lahko že z

dezinfekcijo uničili morebitne bakterije, povzročiteljice kolere, ter obenem zahteva tudi odškodnino. Magistrat odgovarja, da so postopek začeli z naznanilom ljubljanske carinarnice o prispetju paketa iz Nemčije, polnega rabljene obleke in perila. Ker paket ni imel popisane vsebine, je pri oblasteh vzbudil sum, zato je sledil pregled pošiljke, ki ga je opravil mestni fizik. Le-ta je ugotovil, da so bili posamezni kosi perila pred kratkim uporabljeni in zato zelo nevarni. Zato je bila dezinfekcija celotne vsebine paketa, še posebej knjig, 'komaj predstavljiva', torej neizvedljiva, zaradi česar zdravniki niso mogli prevzeti odgovornosti za absolutno varnost pošiljke. Tako je mestni magistrat glede na opisane okoliščine z uničenjem oziroma sežigom celotne pošiljke najkorektnije opravil svojo dolžnost.²³

Iz gradiva Deželne vlade v Ljubljani posredno spoznamo tudi širši kontekst dogajanj v letu 1892. Tedaj se je kranjska deželna oblast pod vplivom poročil Ministrstva za notranje zadeve z Dunaja o epidemijah kolere v Rusiji, Turčiji, Hamburgu in Altoni, Parizu, Krakovu, Budimpešti, Bukovini, Galiciji, Srbiji in na Hrvaškem pripravljala na izbruh epidemije kolere, ta pa Kranjske, razen v nekaj posameznih primerih, tokrat ni huje prizadela. K pripravam na izbruh epidemije je sodilo tudi iskanje zdravnikov, ki bi bili pripravljene zdraviti obolele za kolero. Ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju je sestavljalo sezname zdravnikov – prostovoljcev, toda javilo se je zelo malo zdravnikov. Zdraviti kolero, nalezljivo bolezen, je bilo nevarno. Ukaz notranjega in finančnega ministrstva z Dunaja iz leta 1856, ki se nanaša na 'ravnanje z vdovami in sirotami zdravnikov, ranocelnikov in bolniških strežnikov, umrlih za kolero med epidemijo',²⁴ pove vse. Ugotovitev deželnih oblasti, da je preventiva pomembnejša od kurative, je razvidna iz povečanega povpraševanja po slovenskih izdajah knjižic 'Poučilo o koleri' (Belehrung über Cholera) ter 'Pouk o koleri in ukrepi proti njej' (Gemeinverständliche Belehrung über Cholera und Cholera Massnahmen), ki jih je deželna vlada pošiljala okrajnim glavarstvom. Glavno sredstvo v boju proti okužbi pa so bile dezinfekcije s parnimi dezinfekcijskimi aparati in različnimi dezinfekcijskimi sredstvi²⁵, ki so jih priporočali z Dunaja. Zaostrile so se zahteve po čistoči v javnih prostorih, gostilnah in hotelih. Trgovina z določenimi produkti med državami in deželami (sadje, zelenjava, stare obleke) je zaradi epidemij zamrla, motena je bila tudi trgovina z vinom iz Trsta.²⁶ Nevarna žarišča so bila sever-

²⁰ Ibidem.

²¹ V poročilu ljubljanskega magistrata Deželni vladi v Ljubljani, ki vsebuje obrazložitev uničenja paketa, se magistrat ne sklicuje na morebitni predpis, ki bi neposredno zapovedoval uničenje oziroma zažig sumljivih pošiljk iz tujine.

²² Pismo Cecilije Tenbaum Deželni vladi v Ljubljani, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, 17/23, fasc. 1891-1892, št. 12188.

²³ Poročilo ljubljanskega mestnega magistrata Deželni vladi v Ljubljani, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, 17/23, fasc. 1891-1892, št. 12188.

²⁴ RGB, 1856 (Ukaz z dne 6. maja 1856).

²⁵ Galica, salicilna kislina, karbolna kislina, para...

²⁶ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, 17/23, fasc. 1891-1892, št. 12858, 14512.

Upodobitev kolere kot hudiča ("L'Indigestion du diable", Nacionalna biblioteka v Parizu).

nonemška pristanišča, velika vozlišča ljudi, od koder so se ljudje iz Galicije in Madžarske izseljevali v Ameriko.²⁷ Na Kranjskem so bila posebno občutljiva mesta železniške postaje; tam so pogosto opravljali dezinfekcije, pregledovali tuje potnike in postavljali zasilne bolnišnice za obolele. Posamezne primere kolere so oblastem prijavljali s posebnimi obrazci. Bakteriološke preiskave sumljivih smrti, ki so potrdile ali ovrgle vsebnost bakterije v črevesju umrlega, so za Kranjsko izvajali na Inštitutu za patologijo in anatomijo Univerze v Gradcu.²⁸ Iz letnega poročila obravnav kranjskega deželnega zbora izvedemo, da je le-ta dajal podpore občinam za nakup razkužil in opremo bolnišnic, ugotavlja pa, da v nekaterih občinah razkužil ne znajo prav uporabljati.²⁹ Septembra 1892 je Kranjska imela zasilne epidemijske bolnišnice v Ljubljani, Rakeku, Pivki, Kranju, Javorniku, Kranjski Gori, Domžalah, Kamniku in Litiji.³⁰

Če so oblasti z ustanavljanjem začasnih bolnišnic in z nakupi dezinfekcijskih naprav zmogle kratkoročno zadušiti kužni požar, pa je bilo za odpravo globalnih elementov, ki so za kolero in druge kužne bolezni predstavljali plodna tla za razvoj, potrebno veliko več denarja in predvsem politične volje. Na silo je bilo treba izboljšati higienske navade ljudi, saj so bile prav te najučinkovitejše orožje proti nalezljivim črevesnim boleznim. Ljudi je bilo treba podučiti, da je za zagotovitev neoporečne pitne vode nujno zgraditi vodovod in kanalizacijo. Za to, da je v Ljubljani

iz vodovoda pritekla voda, ima največ zaslug Ivan Hribar; to 'novotarijo' mu je po mučnih političnih manevrih uspelo uresničiti leta 1890.³¹ Opozoriti pa je treba, da so se razmere glede kakovosti vode in rasti higienskih navad počasi izboljševale predvsem v kranjskih mestih, podeželje pa je v razvoju ostajalo daleč zadaj. Na slabe razmere glede kakovosti vode na podeželju je opozarjal Ivan Hribar v deželnem zboru leta 1893.³² O pomenu zdrave vode je v deželnem zboru leta 1894 govoril tudi poslanec Fran Šuklje: 'Gospoda, mi po pravici pokladamo veliko važnost na javno zdravstvo. Država stori dosti in dežela tudi mnogo, poglejte dotične pozicije v proračunu deželnega zaklada, ali ravno kar se tiče kužnih bolezni, treba je predvsem gledati na zdravo vodo.'³³

Primer Cecilije Tenbaum kaže na doslednost pri izpolnjevanju državnih preventivnih predpisov in na zavedanje ljubljanskih mestnih oblasti o veliki nevarnosti epidemij kolere, ki so skozi celotno stoletje v mestu zahtevale precej življenj. Kljub temu da so Ceciliji uničili večji, če že ne kar celoten arzenal spodnjega perila, ki je zanjo brez dvoma predstavljalo pravo malo bogastvo, ji zahtevane odškodnine najverjetneje niso izplačali. Razlogi za uničenje paketa, ki jih je navedel magistrat, so v obdobju vsesplošne nevarnosti epidemij kolere zlahka prepričali deželno vladno o nedvomni pravilnosti odločitve. Ko so se na tehtnici znašla življenja ljubljanskih meščanov, je Cecilijin korzet, razumljivo, 'potegnil ta kratko'.

²⁷ Ibidem, št. 16385, 11305.

²⁸ Ibidem, fasc. 1883-1890, št. 4402, in fasc. 1893-1910, št. 9471.

²⁹ Obravnave Deželnega zbora kranjskega 1892-1893, deželno-kulturne in zdravstvene reči, str. 80.

³⁰ Obravnave Deželnega zbora kranjskega 1892-1893, priloga 30, str. 283.

³¹ Tadeja Tominšek - Rihtar, Pili smo vodo, polno škodljivega mrčesa, v: Zgodovina za vse, 1997, št. 1, str. 31-54.

³² Obravnave Deželnega zbora kranjskega 1892-1893, str. 328-329.

³³ Obravnave Deželnega zbora kranjskega 1893-1894, XI. seja 10. februarja 1894, str. 240.